

Моўная карціна свету беларусаў у творах Максіма Багдановіча

Звычайна, калі мы ўжываем словы *мова*, *моўны*, *маўленне*, то маем на ўвазе мову як пэўным чынам арганізаваную структуру адзінак: гукаў, марфем, слоў, словазлучэнняў, сказаў. На самой справе ў мове захоўваецца адначасова вельмі важная, патрэбная для ўзбагачэння чалавека «пазамоўная» інфармацыя: у адзінках мовы (словах, фразеалагічных зваротах, прыказках і прымаўках) зберагаюцца звесткі пра народную духоўную культуру – пра павер’і, абрады, вераванні, прыкметы, уяўленні пра навакольнае асяроддзе. Для этналінгвістыкі маюць навуковую каштоўнасць мастацкія творы М. Багдановіча, бо адлюстроўваюць моўную карціну свету беларусаў пачатку ХХ ст.

Моўная карціна свету – гэта спосаб канцэптуалізацыі рэчаіснасці, сукупнасць уяўленняў пра наваколле, якія гістарычна склаліся ў свядомасці пэўнага моўнага калектыву і адлюстраваліся ў мове. Гэтае паняцце ўзыходзіць да ідэй Гумбольда аб унутранай форме мовы, з аднаго боку, і да ідэй амерыканскай этналінгвістыкі, да так званай гіпотэзы лінгвістычнай адноснасці Сепіра-Уорфа, з другога. Сучасныя даследаванні моўнай карціны свету ў працах акадэміка Ю.Д. Абрэсяна сцвярджаюць, што характэрны для дадзенай мовы спосаб канцэптуалізацыі нацыянальна спецыфічны, бо носьбіты розных моў могуць бачыць свет па-рознаму. Моўная карціна свету з’яўляецца «наіўнай» у тым сэнсе, што істотна адрозніваецца ад «навуковай». Але наіўныя ўяўленні не ёсць прымітыўныя: у многіх выпадках яны не менш складаныя і цікавыя за навуковыя, напрыклад, уяўленні пра ўнутраны свет чалавека. Таму мастацкі тэкст, які ўтрымлівае этналінгвістычныя канцэпты, варта прыраўняць да навуковага даследавання. Паняцце наіўнай моўнай карціны свету, як лічыць Д.Ю. Абрэсян, «прадстаўляе адлюстраванне ў натуральнай мове спосабы ўспрыняцця і канцэптуалізацыі свету, калі асноўныя канцэпты мовы складаюцца ў адзіную сістэму поглядаў свайго роду калектывную філасофію, якая навязваецца ў яе асц. абавязковай усім носьбітам мовы» [1, с. 39].

Відавочна, без уліку самасвядомасці наўрад ці можна дакладна вызначыць сацыяльна-гістарычныя і этнакультурныя каардынаты нацыянальнага жыцця. Але самасвядомасць як фактар самаарганізацыі нацыянальнага жыцця не нараджаецца сама па сабе. Творчасць М. Багдановіча адлюстроўвае той падмурак беларускай культуры, які дапамагае ўсведамленню нацыяй самой сябе, яе значнасці сярод іншых народаў у сусвеце. Нацыянальная самасвядомасць – гэта ўстойлівая, асэнсаваная і ўсеабдымная ідэнтыфікацыя асобы са сваёй нацыяй. М. Багдановіч адкрывае сістэму ўяўленняў пра яе праз веданне і адэкватнае разуменне традыцый, культуры, мовы, нацыянальных інтарэсаў, гістарычнай місіі нацыі і яе ідэалаў. Моўная карціна свету беларусаў паказана М. Багдановічам як сукупнасць наступных сфер жыцця народа: раслінны свет, жывёльны свет, міфічны свет, свет колераў і інш.: «Прыгожа літары выводзіць ён пяром, / Ўстаўляючы паміж іх чорнымі радамі / Чырвоную страку; усякімі цвятамі, / Рознакалённымі галоўкамі звяроў / І птах нявіданых...» [3, с. 61].

Падчас этналінгвістычнага даследавання вывучаюцца асобныя характэрныя для дадзенай мовы (лінгваспецыфічныя) канцэпты, у якіх ёсць дзве

ўласцівасці: яны з'яўляюцца «ключавымі» для дадзенай культуры (у тым сэнсе, што даюць «ключ» да яе разумення) і адначасова адпаведныя словы цяжка перакладаюцца на іншыя мовы. У іх перакладны эквівалент або ўвогуле адсутнічае, або такі эквівалент у прынцыпе ёсць, але не мае менавіта тых кампанентаў значэння, якія з'яўляюцца для гэтага слова спецыфічнымі ў пэўнай мове. Так, маюць адпаведнікі ў іншых мовах назвы відаў расліннага свету Беларусі. Але ў нашага народа склалася пэўная вобразная сістэма ўяўленняў пра тыя ж дрэвы: *дуб* сімвалізуе сталага, дужага чалавека, асілка; *бяроза* – прыгожую дзяўчыну або маладую жанчыну; *явар* – маладога чалавека; *вярба* – жыццяздольнасць, пладавітасць, хуткі рост, развіццё і інш.

У творах М. Багдановіча гэта дакладна праілюстравана: «Каля сцежкі пахіліўся явар да каліны, – / Там кахаліся калісь-то хлопец і дзяўчына» [3, с. 54]. Вобразы *явара* і *каліны* можна сустрэць у многіх беларускіх паэтаў, напрыклад, у Я. Купалы. М. Багдановіч адухаўляе ў творах сасну, талю, ліпу, бярозу, асіну... Дарэчы, апошняе дрэва лічыцца «нячыстым» паколькі асіна можа нечакана мяняць колер у залежнасці ад таго, якім бокам павернецца на ім лісце, асінавыя лісты могуць дрыжаць, гойдацца нават пры адсутнасці ветру. У вершы «Мяжы» М. Багдановіч карыстаецца такім параўнаннем: «І жыў пужліва сам – адзін, / Дрыжачы, як лісце асін, / Зласлівы, бессардэчны, хцівы, / Такі здрадлівы, / Для ўсіх чужы» [3, с. 222].

У паэзіі М. Багдановіча адлюстраваны багаты жывёльны свет. Вядомае стаўленне беларусаў да *зязюлі* раскрываецца ў вершы «Не кувай ты, шэрая зязюля...». *Конь* лічыцца верным памочнікам чалавека («Агата»), а *змеі* заўсёды сімвалізуюць хітрасць і цёмную сілу («Па ляду, у глухім бары...»). Паэзія М. Багдановіча выконвае адну з тых функцый, якую перад сабой ставіў у XIX ст. Я. Баршчэўскі. Калі аўтар «Шляхціца Завальні...» апісвае ўяўленні жыхароў Віцебшчыны ў прозе, то тыя ж сферы жыцця беларусаў дзякуючы М. Багдановічу знаходзяць адлюстраванне ў паэзіі. Вось як Я. Баршчэўскі апісвае *Змяінага царя*: «Саўтра 14 верасня, дык увечары ідзі на Ласіную гару, на цэлую ноч будзе табе дарогі, бо сам ведаеш, што гэтая гара адсюль няблізка; стаіць яна сярод цёмных лясоў; падыдзеш да яе акурат на світанні і ўбачыш, што схілы яе пакрытыя вужамі; не палохайся, яны чапаць цябе не будуць; між іх сустрэнеш *Вужынага Караля* (выдзелена намі. – А.М.). Пасцялі перад ім белую хустку, уклеч і пакланіся; ён кіне табе на хустку сваю Залатую Карону і з грамадою сваіх вужоў пойдзе ў зімовыя сховы» [4, с. 66]. У М. Багдановіча гэты сюжэт увасоблены ў двух творах пад назвай «Змяіны цар».

Цэнтральнае месца сярод шматлікіх міфалагічных вобразаў, створаных М. Багдановічам, займае *лясун*. У паэта ёсць цэлы цыкл вершаў, прысвечаных лесуну, у якім, можна сказаць, нават прасочваецца яго жыццё (ад хрэсьбінаў да старасці). М. Багдановіч не адыходзіць ад народных уяўленняў: у яго *лясун* іграе танкаствольнымі соснамі, нібы тысячамі «крэпка нацягнутых струн» [3, с. 26], люстэркам яму служыць возера: вершы «Чуеш гул?..», «Прывольная цёмная пушча...», «Возера». Азёрны беларускі край паўстае багатым на розных вадзяных духаў, галоўны з якіх – *вадзянік*. Прыроднае асяроддзе найчасцей падказвала сюжэты і прадвызначала ва ўяўленні прашчураў знешні воблік і характар выдуманых імі істот. «У Беларусі паказваюць шмат мясцін, на якіх,

згодна з паданнямі, былі некалі азёры, і ў іх жылі вельмі прагныя вадзянікі» [2, с. 75]. У М. Багдановіча гэтай міфічнай істоце прысвечаны вершы «Вадзянік», «Над возерам», «Срэбныя змеі» і інш.

У двухтомніках «Мифы народов мира» і «Мифологический словарь», на жаль, сярод аўтараў не знойдзем ніводнага імя з Беларусі. Свет не ведае нашых міфаў, нашых міфалагічных герояў. Дзякуючы вершам М. Багдановіча пра нашы міфы могуць даведацца беларусы і жыхары іншых краін.

Літаратура

1. Апресян, Ю.Д. Интегральное описание языка и системная лексикография. «Языки русской культуры» : избранные труды / Ю.Д. Апресян. – М., 1995.
2. Богданович, А.Е. Пережитки древнего миросозерцания у белорусов : этнографический очерк / А.Е. Богданович. – Гродна, 1895.
3. Багдановіч, М. Зорка Венера : творы / М. Багдановіч ; уклад. і прадм. А. Клышкі. – Мінск, 1991.
4. Баршчэўскі, Я. Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях / Я. Баршчэўскі ; уклад. і пер. М. Хаустовіча. – Мінск, 1990.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ